

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ДИЗАЙНУ МЕБЛІВ В ЗАКАРПАТТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

Мільчевич С.І., Мигаль С.П.

Національний Університет “Львівська Політехніка”
Національний Лісотехнічний Університет України

Анотація: В статті розглянуто геополітичні, соціально-економічні та культурно-історичні передумови становлення дизайну меблів в Закарпатті у вказаний період.

Ключові слова: дизайн, меблі, промисловість, історія.

Аннотация: Мильчевич С.И., Мигаль С.П. Предпосылки становления дизайна мебели в Закарпатье во второй половине XIX – первой половине XX века. В статье рассмотрено геополитические, социально-экономические и культурно-исторические условия становления дизайна мебели в Закарпатье в указанный период.

Ключевые слова: дизайн, мебель, промышленность, история.

Mil'chevich S.I., Migal' S.P. Precondition of becoming of design of furniture in Zakarpaty in second half XIX - first half XX centuries. Annotation: In this article the authors study geopolitical, social and economical as well as cultural and historical preconditions of furniture design establishment in Transcarpathia in the given period.

Key words: design, furniture, industry, history.

Вступ та формування мети дослідження. Становлення та розвиток матеріальної культури щільно пов'язані з соціально-економічними, конструктивно-технологічними, природно-географічними, історико-культурними та іншими умовами життєдіяльності людини. Важливою складовою матеріальної культури є дизайн меблів. В Україні історію національного дизайну меблів досліджували В. Даниленко, С. Мигаль, М. Станкевич, М. Гнатюк, І.Сенів, С. Шумега та інші науковці. Однак не зважаючи на дослідженість теми загалом, її регіональні аспекти все ще потребують ретельного вивчення. Зокрема історія дизайну меблів такого регіону як Закарпаття можливо через свою географічну ізольованість залишається поза увагою дослідників. А між тим цей регіон є унікальним як за своїм географічним положенням, так і за своєю історичною долею та культурною спадщиною.

Метою даної праці є визначення геополітичних, соціально-економічних та культурно-історичних передумов становлення дизайну меблів в Закарпатті в другій половині XIX – першій половині XX століття.

Результати дослідження. Займаючи важливе географічне положення на південних схилах Карпат, Закарпаття (в різні періоди Карпатська Русь, Угорська Русь, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Закарпатська Україна) на всіх етапах розвитку мала свої особливості. Саме тому окремі сторінки історії краю, що аж до середини XX-го століття почергово входив до складу Угорщини, Австро-Угорщини, Чехословаччини розкриваються через переплетіння історичних доль сусідніх країн. Це повною мірою стосується становлення та розвитку дизайну меблів та їх виробництва.

У другій половині XIX на початку XX століття Закарпаття було у складі Угорщини, яка у 1867 році домоглася рівних прав з Австрією. Внаслідок цього була створена дуалістична Австро-Угорська монархія. Згідно Сен-Жерменського мирного договору від 10 вересня 1919 року тодішня Підкарпатська Русь увійшла до складу новоутвореної Чехословацької республіки.

Промислова революція кінця ХУІІІ - поч. ХІХ століття призвела до заміни мануфактурного виробництва великою машинною промисловістю, появи

нового технічного світу, розширення торгівлі, появи дешевих і високоякісних товарів. Занепад ремесел, розрив між смыслом і формотворенням предметного світу життєдіяльності людини викликав зародження і становлення промислового дизайну.

Події, що зробили в XIX ст. вплив на життя окремих людей і всього суспільства, впливали не тільки на предметне оточення людини, але й на уявлення про світ. Послабилося релігійне розуміння світу. На місце містичної віри приходить раціоналізм у мисленні. Одночасно з цим поступово міняються ідейні, функціональні і технічні вимоги до архітектури та дизайну предметного світу, систем розселення населення і до навколишнього природного середовища. Основним замовником на нове формування середовища стала нова буржуазія, що однак не мала власних культурних традицій і змушена була орієнтуватись у своїх ідеалах на попередні історичні епохи. У містобудівельній політиці значну роль починає грати держава. При архітектурних вирішеннях крім художніх аспектів розглядається цілий ряд питань соціального, функціонального, ергономічного і екологічного характеру.

У XIX-XX століттях змінюється також система архітектурно-дизайнерського навчання, яка з архітектурних майстерень переноситься у школи художньо-промислового напрямку.

Зміни в структурі суспільства призвели до втрати значення традиційних типів будівель-палаці, замки, монастирі і храми відходять на задній план. Повному вже підходять до проектування промислових і транспортних споруд, міських багатоквартирних житлових будинків, житлових селищ для робітників, шкіл, банків, торгівельних і адміністративних споруд.

Ріст і перебудова міст відбивали зростаючі можливості капіталістичного суспільства того часу, але одночасно і соціальні розходження що поглиблювались, що особливо виявлялось в типах житла. Економічний тип дохідного житлового будинку був замінений комфортабельним секційним будинком з великими квартирами і з новим дизайном. Будівельна активність зосереджується у великих містах, поглиблюється розходження між містом і селом, між розміром поселень і способом організації в них.

Одночасно змінюється інтер'єр та обладнання цих споруд. Внутрішній простір стає більш функціональним. Зміна смаків вимагала нових підходів до організації середовища, використання нових композиційних і художніх засобів, виробів художніх ремесел, промислових виробів зі скла та металу, нових форм меблів та обладнання.

Значний вплив на розвиток дизайну зробили наукові відкриття і нова техніка. Найбільше це позначилось шляхом появи нових конструктивних матеріалів, технологій, нових способів організації будівництва, можливістю переходу в дизайні від емпіричних знань до наукових досліджень і теоретичних узагальнень.

Револуція 1848-49 року, скасування кріпосного права відкрили простір для розвитку продуктивних сил і на території чотирьох комітатів Австро-Угорської імперії - Ужанського Березького, Угочанського, Мармароського (сучасного Закарпаття). Їх територія складала 18 000 кв. км (5,5% від загальної території Угорського королівства, на якій проживало 848 160 чоловік [1 :292]. Капіталістичні відносини проникають у всі галузі економіки. Розпочалося будівництво заводів і фабрик. На базі окремих мануфактур виникають фабрично-заводські підприємства. Нових форм в умовах розвитку капіталізму набувають ті підприємства, які виникли на території Закарпаття ще в кінці 18 першої половини 19 століття.

Нагромадженню капіталу, випереджаючому розвитку окремих галузей , зокрема лісової та деревообробної сприяло й розгортання масштабного як на той час будівництва залізниць, шосейних доріг, наявність багаторічного досвіду використання для транспортування та переробки деревини водних ресурсів.

Так перша залізниця на території нинішнього Закарпаття між Чопом і Ужгородом була побудована у 1872 році. У 60-70 роках побудовано залізницю Чоп - Мукачево, Чоп - Берегово - Виноградів -Хуст-Тячів - _Мараморощ- Сігот-Королево-Сатмарнемет. Це зв'язало край як з центральними районами Угорщини, Трансільванії, так і з споживачами продукції на внутрішньому ринку. У 1894 році було завершено будівництво залізниці Мараморощ-Сігот - Рахів - Ясіня, що зв'язало Закарпаття з Галичиною через Яблунецький перевал. Завершення у 1881 році прокладання залізниць Мукачево-Свалява-Лавочне, а у 1887 році - Лавочне-Стрий дало можливість виходу на Галицький регіон через Верещий перевал. У1893 році була введена в дію залізниця Ужгород-Березний, а у 1893 році - Вел Березний-Ужок-Сянки, яка з'єднала ці два регіони через Ужоський перевал.

Доволі розгалуженою була і мережа шосейних доріг, що споруджувались у першу чергу в західній частині краю. До прикладу шосейна дорога, що з'єднала Ужгород з Кошицями, Пряшевом, Бардієвієм (сучасна Словаччина) і далі вела до Галицького кордону, була відкрита ще у 1826 році [2:294].

Прискореному розвитку лісопереробки, зокрема меблевого виробництва сприяв і досвід, принесений на терени краю німецькими колоністами. Серед них переважали фахівці з лісовпорядкування, спорудження технічних споруд для лісосплаву (гатів, клявзур, шлюзів), будівництва пил для розпилювання лісу, та обробки деревини.

Про великі можливості використання запасів деревини (на той час ліси займали більше половини території) свідчать зростання обсягів її заготівель. За даними Ужгородської, Буштинської Мараморощ-Сіготської лісових управ у 1901 році ними було заготовлено 530000 кубометрів деревини. Частина її сплавлялася для переробки у центральні райони Угорщини, решта перероблялася на місцевих підприємствах, кількість яких зростала.

Однак розвиток капіталізму в меблярстві не призвів до повного зникнення попередніх форм виробництва - ремісничого і мануфактурного. В містах працювала значна кількість меблярів-одинаків, а також власників невеликих майстерень з 2-5 робітниками. Це виробництво на відміну від великих фабрик працювало на забезпечення попиту місцевого населення. Зокрема в Мукачеві станом на 1901 рік було 35 столярів. Серед великої кількості ремесел столярне і меблеве відносилось до найбільш розвинутих.

Значну роль у розвитку ремісничого меблярства в першій чверті XX ст. відіграла так звана „Верховинська господарська акція” Угорського уряду. Влада, налякана масовою еміграцією селян з гірських районів краю до США і Канади була змушена вживати певних дій до покращення соціально-економічного становища селян. Поряд з виготовленням кошиків, килимів, новостворені кооперативи-артілі займались різьбярством і виготовленням меблів. Скуповуванням продукції у цих артілей займались акціонерні товариства: „Будапештське акціонерне товариство художнього промислу”, „Товариство домашньої промисловості св. Ізабелли”, „Спілка угорських промисловців.”

Що стосується промислового виробництва меблів, то одним з найбільших підприємств другої половини XIX століття на території краю був Ужгородський завод гнутих меблів фірми „Гутман”, заснований у 1874 році Віденським капіталістом Ізідором Гутманом. З 1907 року це підприємство входить до акціонерного товариства угорських фабрик гнутих меблів “Мундус”.

Важливим фактором, що сприяв піднесенню технологічного, конструктивного, та художньо-стилістичного рівня гнутих меблів Ужгородського заводу до кращих Європейських взірців було те, що управління заводу з часу його заснування й до 1919 року знаходилося у Відні. Саме там розроблялась конструкторсько-технологічна документація, укладались комерційні угоди як з місцевими, так і з закордонними фірмами.

З 1919 року акції Ужгородської меблевої фабрики були придбані крупними чеськими підприємцями, що організували синдикат “Мундус-Тонет”, який фінансував створений у Чехословаччині “Англо-банк”. У 1920-24 роках фабрикою володіло Ужгородське електричне акціонерне товариство. У 1924 році фабрика знову стала самостійною під назвою “Uzhorodska tovarna na byutek a dyahna A. S. “ – Ужгородська фабрика меблів і дугарня акціонерне товариство. На початку XX-го століття при Ужгородській фабриці гнутих меблів працювало три філіали: у Перечині, Порошкові і Зарічеві (населені пункти Перечинського району) а також дві лісопильні – у селах Гунковиці та Корчово (сьогодні - територія Словаччини). З часу створення заводу практично у його підпорядкуванні був і дворамний паровий лісопильний завод, що діяв в Ужгороді ще з 1869 року [3:221]. Загалом в період входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини на її території діяло 62 пилорами, з яких 46 виникли після 1919 року, 6 меблевих фабрик (1 - в Ужгороді, 3- в Мукачеві,

2- в Хусті), 11 великих столярних майстерень, де окрім столярки виготовляли й меблі (5 – в Ужгороді, 3- в Мукачеві, 2-в Хусті та 1-в Берегові).

В той час, як Мукачевські та Хустські невеликі меблеві фабрики та столярні майстерні Ужгорода, Мукачева, Хуста, Берегова орієнтувались на задоволення попиту на місцевому ринку, Ужгородська фабрика гнутих меблів за обидвох режимів мала надзвичайно розгалужену мережу збуту готової продукції. Як засвідчують дані історичної довідки, що зберігаються в музеї колишнього Ужгородського ФМК, у 1902 році склади готової продукції були в Александрії, Амстердамі, Будапешті, Берліні, Брюсселі, Генуї, Дюссельдорфі, Копегагені, Каїрі, Лондоні, Неаполі, Тунісі. У 1928 році продукція фабрики вивозилась на ринки до США, Канади, Південної Америки, Єгипту, частково в Німеччину і Францію.

Основних чинників, що сприяли створенню на теренах краю підприємства, яке упродовж десятиліть було флагманом меблевого виробництва, було декілька.

По-перше наявність досвідченої та в порівнянні з центральними районами Угорщини дешевшої робочої сили.

По-друге наявність традицій меблярства, що сягають своїм корінням у мануфактурне і цехове виробництво (на користь цього твердження свідчать зокрема зрізки меблів, що зберігаються в музеях Ужгорода, Мукачева, Берегова та в приватних збірках).

По-третє зростання попиту та популярності гнутих меблів на Європейському та світовому ринках. Про це свідчить і той факт, що у 1873-1878 роках в Угорщині поряд з Ужгородським з'явилося ще п'ять заводів гнутих меблів.

По-четверте зростання динаміки розвитку кредитно-банківських установ, кількість яких у краї за останні п'ять років XIX-го століття подвоїлась і склала 88 установ, у тому числі 15 банків, 16 ощадкас, 57 кредитних товариств. Що стосується фінансування Ужгородського заводу гнутих меблів, то документи, що збереглися в музеї Ужгородського фанерно-меблевого комбінату засвідчують, що його здійснювали дві установи: "Угорський кредитний банк", та Віденський міжнародний банк "Кредит Аншталь", значна доля капіталу якого належала американським банкірам.

Основним видом продукції заводу Гутмана стали гнуті меблі, серед яких переважали стільці, канапи та банкетки, столи, крісла-гойдалки, вішалки, підставки різного побутового призначення. Дещо пізніше почали випускати комплекти меблів для обладнання приміщень громадського призначення: кінотеатрів та закладів громадського харчування. Організація та технологія виробництва тут принципово відрізнялись від ремісничих чи мануфактурних форм, оскільки виробництво було спрямоване на масовий випуск серійних меблів. Були впроваджені революційні як на той час методи серійного проектування та дизайн-програмування, коли за рахунок стандартизації та

типізації, комбінаторного поєднання стандартних типоелементів, з одних і тих самих деталей створювались різні типи виробів [4:42].

Ці меблі експонуються на загальнодержавних торгово-промислових виставках у Відні а також на міжнародних промислових виставках в Сідней (1879), Мельбурні (1880), Парижі (1900). На останній з перерахованих виставок продукція заводу була відзначена золотою медаллю [5]. Участь у виставках демонструвала нові дизайнерські і технічні досягнення підприємства, сприяла розширенню виробництва та збільшенню кількості працюючих. Так, якщо у перші роки існування заводу тут працювало від 50 до 100 робітників, що випускали за день 600- 700 гнутих стільців, то у 1890 році тут працювало вже 300 робітників, що випускали 3000 стільців, а у 1928 році – 400 робітників, які вже щодня виготовляли до 1000 штук гнутих стільців і 4000 штук гнутих меблевих заготовок.

Сидіння у виробх з гнутого дерева вироблялися з очерету. Для цього в ряді сіл краю (Радванка, Дравці, Волосянка, та місті Перечині) були організовані спеціальні артілі, які вручну плели очеретяні сидіння. У 1907 році у згаданих чотирьох артілях працювало 365 чоловік, які виготовили у тому ж таки році 137 000 сидінь.

Прикладом ефективного функціонування дрібного меблевого виробництва може служити заснована у 1920 році в Ужгороді навчальна майстерня, яка спеціалізувалась на виготовленні комплектів плетених меблів. Її вироби демонструвались не лише на загальнодержавних виставках у Празі, Брно, Моравській Оставі, Братиславі, але й в міжнародних – в Лондоні, Льєжі, де отримали нагороди [6:181]. Розвитку меблевого виробництва також сприяв прийнятий Чехословацьким урядом 10 жовтня 1924 року закон про підприємництво, який передбачав окрім іншого обов'язкове утворення ремісничих спілок. У 1923 році була створена Спеціальна урядова установа з розвитку ремесел з філіалом в Ужгороді. Це також позитивно вплинуло на рівень ремісничого меблевого виробництва в краї. Діяльність установи з розвитку ремесел полягала головним чином у проведенні курсів підвищення кваліфікації і читанні лекцій. Упродовж 1925-33 років на теренах Підкарпатської Русі було проведено 78 фахових курсів, які закінчили 1447 ремісників, велику частину з яких складали виробники меблів [7:224].

Підвищенню рівня меблевого виробництва сприяло також заснування фахових шкіл для окремих галузей промисловості, яких за Австро-Угорщини не було взагалі (були ремісничі школи нижчого рівня а також спеціальні класи народних шкіл). Зокрема у 1919 році в Ужгороді була заснована державна фахова школа з обробки деревини, як навчальні майстерні для декількох видів ремесел. Починаючи з січня 1927 року вона стала суто деревообробною. Багато висококваліфікованих фахівців вийшли з стін державної фахової деревообробної школи в Ясінях, заснованої у 1921 році.

На початку ХХ століття в дизайні меблів і інтер'єру відбулись глибокі і вирішальні для їх наступного розвитку зміни, причини яких варто шукати ще

у XIX столітті. Демонстративний еклектизм і ідеї, що доживали своє століття, поступились місцем новому філософському світогляду, формам, поява яких була викликана технічним прогресом. Це був час надзвичайно гострих протиріч між старими традиціями і зовсім новим світосприйняттям та рівнем знань. Причини, що призвели до цього загального перелому в розвитку, були одночасно і історичними і ідейними. Нове розуміння технічного прогресу створило і нове уявлення про дизайн і мистецтво в цілому. Архітектори, дизайнери стали домагатися ще більшої художньої незалежності й індивідуалізму в творчості. Творче мислення, інтуїція були зведені до рівня найголовнішої здатності творця, у результаті чого відбувся переворот у загальноновизнаних естетичних критеріях.

Одночасно в дизайні середовища другої половини XIX століття розвивалась тенденція широкого використання форм різних стилів минулого. Виниклий у такий спосіб еклектизм крім всього іншого виконував основну вимогу суспільства кінця XIX століття, що полягала в прагненні до максимальної, навіть показної парадності громадських споруд, у яких над історичними формами виконаними в традиційний спосіб та інтер'єрами починають переважати їхні імітації, багаті ліпні прикраси й інші декоративні форми.

Важливу роль у формуванні художніх особливостей дизайну інтер'єру й меблів відігравало декоративно-ужиткове мистецтво. На теренах Закарпаття протягом багатьох віків зберігаються художньо-стильові ознаки попередніх епох, давні форми меблів, предметів побуту. Організація середовища життєдіяльності людини пов'язувалась з матеріально-духовною сферою. Вона була органічно інтегрована з цілісно організованим нею предметним довкіллям. В історичному розвитку промислового дизайну меблів кінця XIX початку XX століття ототожнюється естетичне і технічне, художнє і утилітарне, формуються найдоцільніші, художньо і конструктивно досконалі форми виробів, серії, програми. В цьому плані особливе місце займає досвід та традиції промислового дизайну Закарпаття з формоутворення виробів з гнутої деревини.

Висновки. Лише побіжний аналіз передумов становлення дизайну меблів в даному регіоні дає можливість зробити наступні висновки:

1. Важливим чинником, що вплинув на передумови становлення дизайну меблів у Закарпатті в даний період був політичний - входження в досліджуваний період до двох держав - Австро-Угорщини та Чехословаччини. Це в свою чергу зумовило два вектори культурних та технологічних впливів на дизайн меблів у регіоні - південно-західний в першому випадку та західний в другому.

2. Геополітичні, соціально-економічні та культурно-історичні передумови становлення дизайну меблів в досліджуваний період мали загальноєвропейський контекст, однак з історичних причин окраїнний характер.

3. Особливістю передумов становлення дизайну меблів в досліджуваний період є одночасне існування як масового промислового виробництва, так і малосерійного мануфактурного, особливо в другій половині XIX століття, що є характерним для східних окраїн Австро-Угорської імперії. В Чехословацький період за рахунок зусиль офіційної влади відбулось поступове підняття технологічного рівня не тільки масового, але й малосерійного виробництва меблів.

4. Встановлені передумови слугуватимуть історичним обґрунтуванням для подальшого дослідження історії дизайну меблів в Закарпатті, зокрема його художньо-стильової та конструктивно-технологічної складової.

Література:

1. Грінчак І.М., Данилюк Д.Д. Соціально-економічний розвиток Закарпаття у другій половині 19 на початку 20 ст. Нариси історії Закарпаття.- Ужгород, 1993.-Т.1.-с.292.
2. Мицюк О. Нариси соціально- господарської історії Підкарпатської Русі. – Прага,1938-Т.2-с.294.
3. Kraft J. Prumyslove podniky Uzgoroda. Ж. Technicka prace v zemi Poskarpatoruskei.- Uzgorod, 1933.-с.64.
4. Мигаль С. П. Проектування меблів: Навч. Посібник.-Львів: Світ, 1999-с.42.
5. Каталог “Uzhorodska tovarna na nabytek a dyharna A.S.”- Ужгород,1928.
6. Куперт Ф. Несколько словъ объ учебной корзиночной мастерской в Ужгороде. Ж. Подкарпатська Русь за годы1919-1936.- Ужгород, 1936.-с.181.
7. Cernoch K. Zvelebovani zivnosti . Ж. Technicka prace v zemi Poskarpatoruskei. Uzgorod, 1933.-с.224.

Надійшла до редакції 13.04.2007